

2019-95

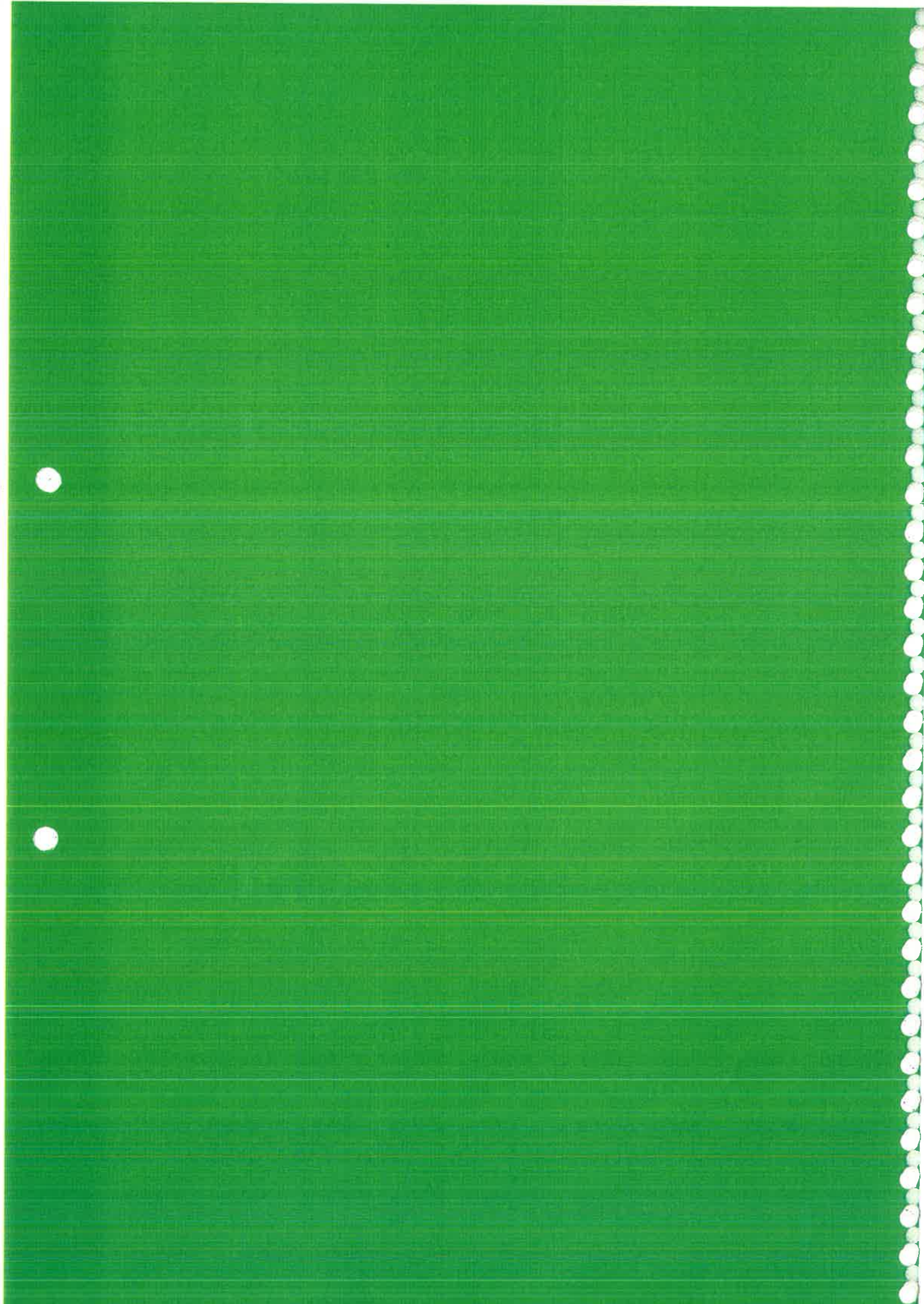
KASTEEL DE HAAR

ZUIDERPARK

RUIMTELIJKE HISTORISCHE ANALYSE OP HOOFDLIJNEN

AMSTERDAM, DECEMBER 2005

P2019-95

**KASTEEL DE HAAR, HAARZUILENS
ZUIDERPARK**
Ruimtelijke historische analyse op hoofdlijnen

Amsterdam, november 2005
Michael R. van Gessel, landschapsarchitect

Opdrachtgever: Golfclub De Haar

Plan-Generaal

Plan-Generaal

Gegeven te Haarlem 1896

'De Haar Plan General'
sept. 1896, opgesteld door H. Copijn
gesignd door P.J.H. Cuypers
origineel schaal 1:2500
Collectie Kasteel De Haar, Haarzuilens

Park Montinglen

INZICHT IN HET ZUIDERPARK

Tussen 1892 en 1909 werd in Haarzuilens een omvangrijk werk uitgevoerd. Naast de opbouw van het, tot een ruïne vervallen, kasteel De Haar werd een groots eclectisch park aangelegd naar het ontwerp van Henry Copijn en P.J.H. Cuypers. Daarvoor werden wegen verlegd, een gehucht verplaatst en even verderop opnieuw opgebouwd, vijvers gegraven en volwassen bomen van elders aangevoerd en aangeplant.

Dit vrijwel in één keer ontworpen en uitgevoerde park was en is nog steeds bijzonder. Bijzonder door zijn schaal, zijn diversiteit en bijzonder door zijn stijl.

Het park is echter, honderd jaar na de aanleg, toe aan een forse opknapbeurt. Veel bomen uit het plan van Henri Copijn zijn verdwenen terwijl de resterende bomen een zodanige omvang hebben bereikt dat de oorspronkelijke ruimtelijke verhoudingen verloren zijn gegaan. De onderbegroeiing, zo belangrijk voor de ruimtelijke werking op het niveau van de wandelaar, is deels verdwenen, deels verschenen op plekken die vroeger juist open waren zodat daar een natuurlijke dichte opslag kon ontstaan. De spanning in het oorspronkelijke ontwerp tussen licht en donker, open en gesloten, zicht en intimiteit, is er niet meer. De vorm van de waterlopen en het reliëf is vrijwel geheel intact gebleven hoewel op sommige punten de oevers gerestaureerd zouden moeten worden. Veel paden, zo belangrijk voor de beleving van de ruimtelijke composities en taferelen, zijn verdwenen. Van andere is de belijning in de loop der tijd vervaagd. Bijzondere beplantingselementen, bruggen en uitzichtpunten zijn verdwenen.

Het park rondom kasteel De Haar bestaat uit een noordelijk en zuidelijk deel, het Noorderpark en het Zuiderpark. Voor het Noorderpark is in 2001 een Masterplan voor de renovatie van het park opgesteld, gebaseerd op een ruimtelijke en historische analyse van het park op basis van de aangetroffen situatie en een uitgebreid archief van kaarten, tekeningen en foto's. Dit Masterplan zal in de komende jaren fasegewijze worden uitgewerkt en vervolgens uitgevoerd.

Het Zuiderpark bleef toen buiten beschouwing.

Het was duidelijk gescheiden van het Noorderpark door een openbare weg, de Bochtdijk. Niet alleen functioneel maar ook ruimtelijk. In het ontwerp zijn het Noorderpark en het Zuiderpark, op een aantal verbindingen over de Bochtdijk na, autonome parkdelen. Sinds de jaren zeventig heeft het Zuiderpark bovendien een andere functie gekregen dan waar het voor bedoeld was, een wandelpark bij het kasteel. Het werd verpacht aan de Golfclub De Haar.

De inpassing van deze 9 holes baan in het park is deels uitstekend verlopen, door de holes in de aanwezige langgerekte open ruimten te situeren, deels heeft de inpassing het oorspronkelijk ontwerp geweld aangedaan. Dat heeft met name betrekking op het verdwijnen van boomgroepen, paden en hier en daar het aantasten en toevoegen van hoogteverschillen. Daarnaast werden de parkdelen die niet direct opgenomen waren in de golfbaan aan hun lot overgelaten. Zij groeiden geheel dicht.

De Golfclub De Haar wil graag uitbreiden van een 9 naar een 18 holes baan. Daarvoor dacht zij in eerste instantie een verdubbeling van het terrein nodig te hebben. De Golfclub heeft zich daartoe gewend tot Natuurmonumenten, de eigenaar van de grond, de stad Utrecht, de provincie Utrecht en de landinrichtingscommissie die voor de omgeving van Kasteel De Haar een landinrichtingsplan aan het voorbereiden was. Uit de verkenningen en onderhandelingen

Luchtfoto Zuiderpark 1936

kwam naar voren dat de ruimtebehoefte van de golfclub aanmerkelijk kon worden verminderd door nog een vijftal holes binnen het bestaande park te realiseren. De indruk bestond daarbij dat dit niet ten koste zou gaan van het park maar juist ten goede zou kunnen komen van het park doordat de golfbaan – meer dan nu het geval is - in het bestaande park geïntegreerd zou kunnen worden. Met een beter begrip van de opbouw en specifieke kwaliteiten van het park zou de golfbaan alsnog beter ingepast kunnen worden.

Een kans dus.

De resterende vier holes kunnen dan in twee uitbreidingen aan de west- en oostzijde van het Zuiderpark gesitueerd worden.

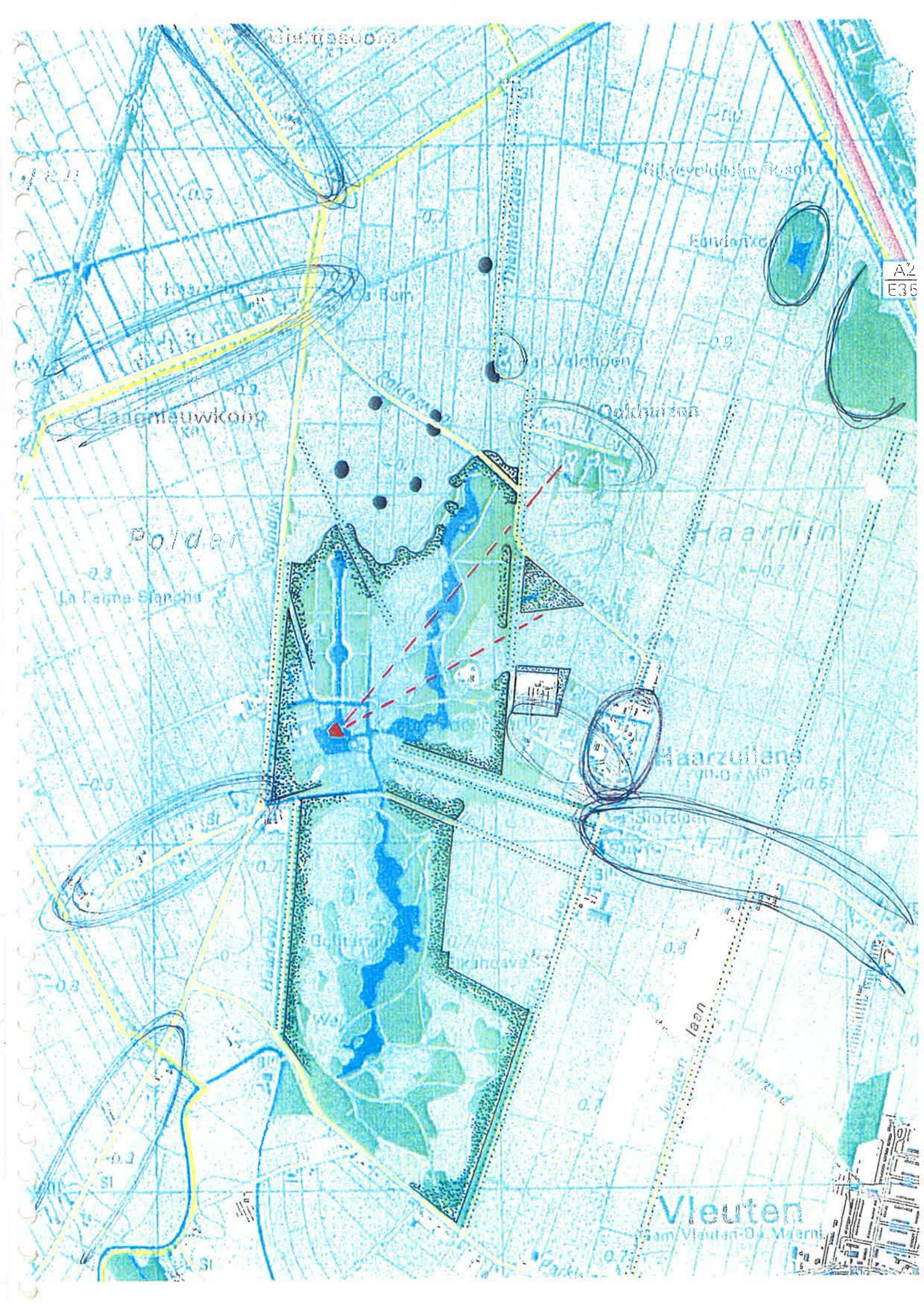
Deze intentie wordt nu uitgewerkt tot een plan op hoofdlijnen. Alvorens deze werkzaamheden uit te voeren, moet er echter inzicht zijn in de ruimtelijke opbouw van het park. Uit welke componenten bestaat het park en hoe verhouden die elementen zich tot elkaar en tot het geheel? Wat zijn de hoofdzaken, wat de bijzaken en toevoegingen?

Deze ruimtelijke historische analyse ligt nu voor u.

Het Zuiderpark gedeelte van de kaart van Copijn uit 1909

Volgende pagina's: Masterplan Noorderpark 2001
Ligging van Park De Haar in zijn omgeving

DE UITGANGSSITUATIE

Voor een goed inzicht in de parkaanleg is het van belang te zien wat de situatie was waar de parkarchitect Henry Copijn toentertijd van was uitgegaan. Daarover is geen specifiek kaartmateriaal voorhanden behoudens de topografische kaart uit 1850 die is gebaseerd op een inventarisatie van 1847. Deze kaart geeft een goed beeld van het landschap waarin dit omvangrijke park is aangelegd.

De ondergrond van het Zuiderpark bestond aan de zuidzijde uit een onregelmatige blokpatroon van weilanden, bouwlanden en boomgaarden, typisch voor het rivierkleigebied, dat in noordelijke richting overging in een regelmatig patroon van opstreckende kavels en lange rechte ontsluitingswegen dat weer typisch is voor het aansluitende veen en klei op veengebied.

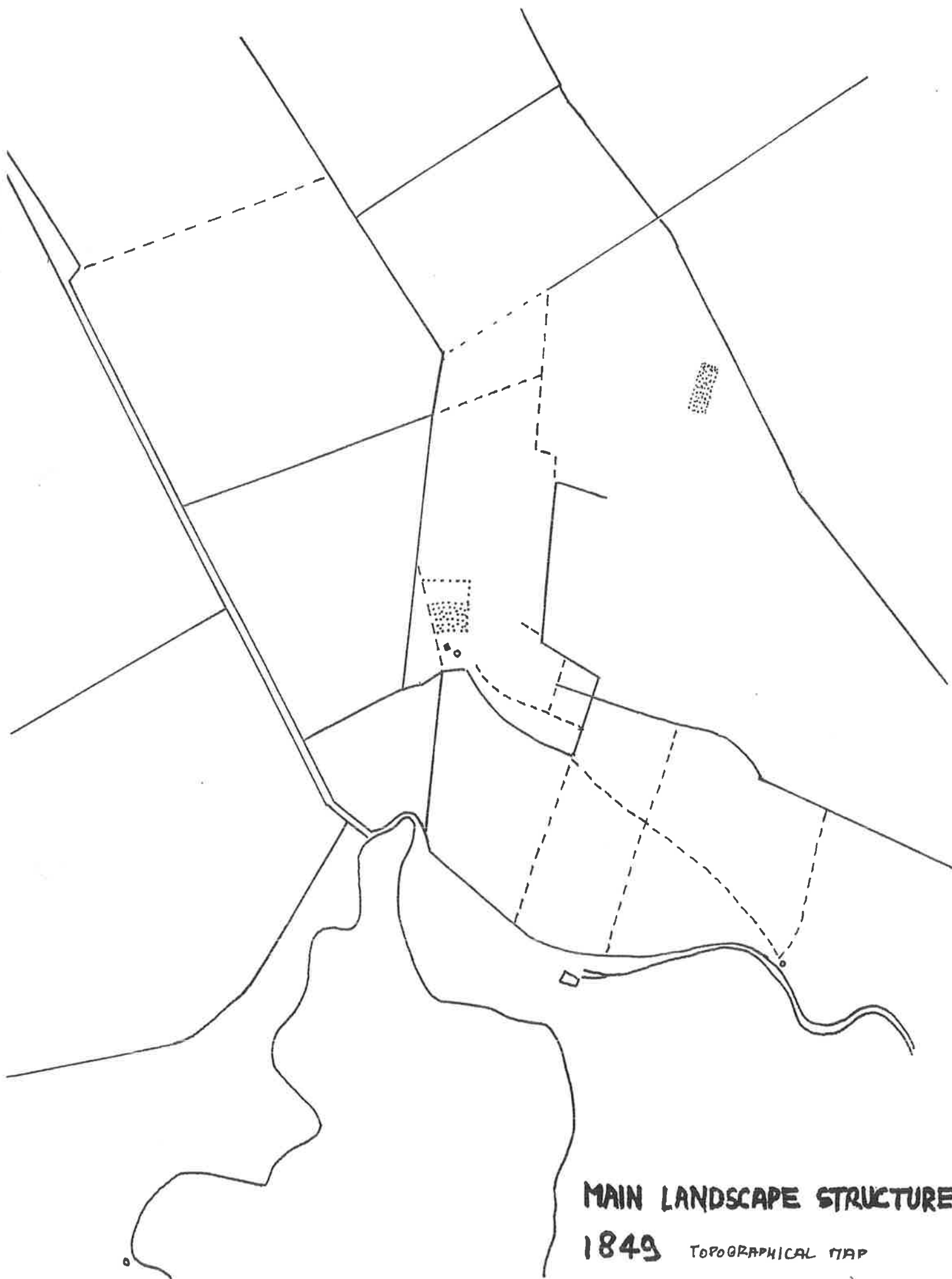
Vier van oudsher aanwezige wegen laten dit ook zien. De meer organisch gegroeide wegen op de hogere droge gronden, de Parkweg en de Bochtdijk, met hun karakteristieke bochtige verloop, en de meer rationele ontginningswegen loodrecht daarop zoals de Haarlaan en de Eikslaan, kaarsrechte ontsluitingswegen in de richting van de veenpolders.

De Haarlaan is overigens bij de parkaanleg in westelijke richting verplaatst om aan te sluiten bij de nieuwe entree naar het kasteel met Poortgebouw en Stalplein. De oude Haarlaan liep direct naar het kasteel om vervolgens af te buigen langs het Châtelet. Op de locatie van de voormalige Haarlaan ligt nu een belangrijke zichtlijn vanaf het kasteel tot diep in het park en vanuit het park op het kasteel.

In het zuidoosten is een deel van het terrein pas in de dertiger jaren van de vorige eeuw verworven. De aanleg in dit deel van het Zuiderpark dateert dan ook van deze tijd. Een luchtfoto uit 1935 laat deze aanleg en de uitgangssituatie goed zien.

Op deze en alle volgende kaarten is deze grens tussen de oorspronkelijke aanleg en de toevoeging uit de jaren dertig van de vorige eeuw aangegeven.

MAIN LANDSCAPE STRUCTURE

1849 TOPOGRAPHICAL MAP

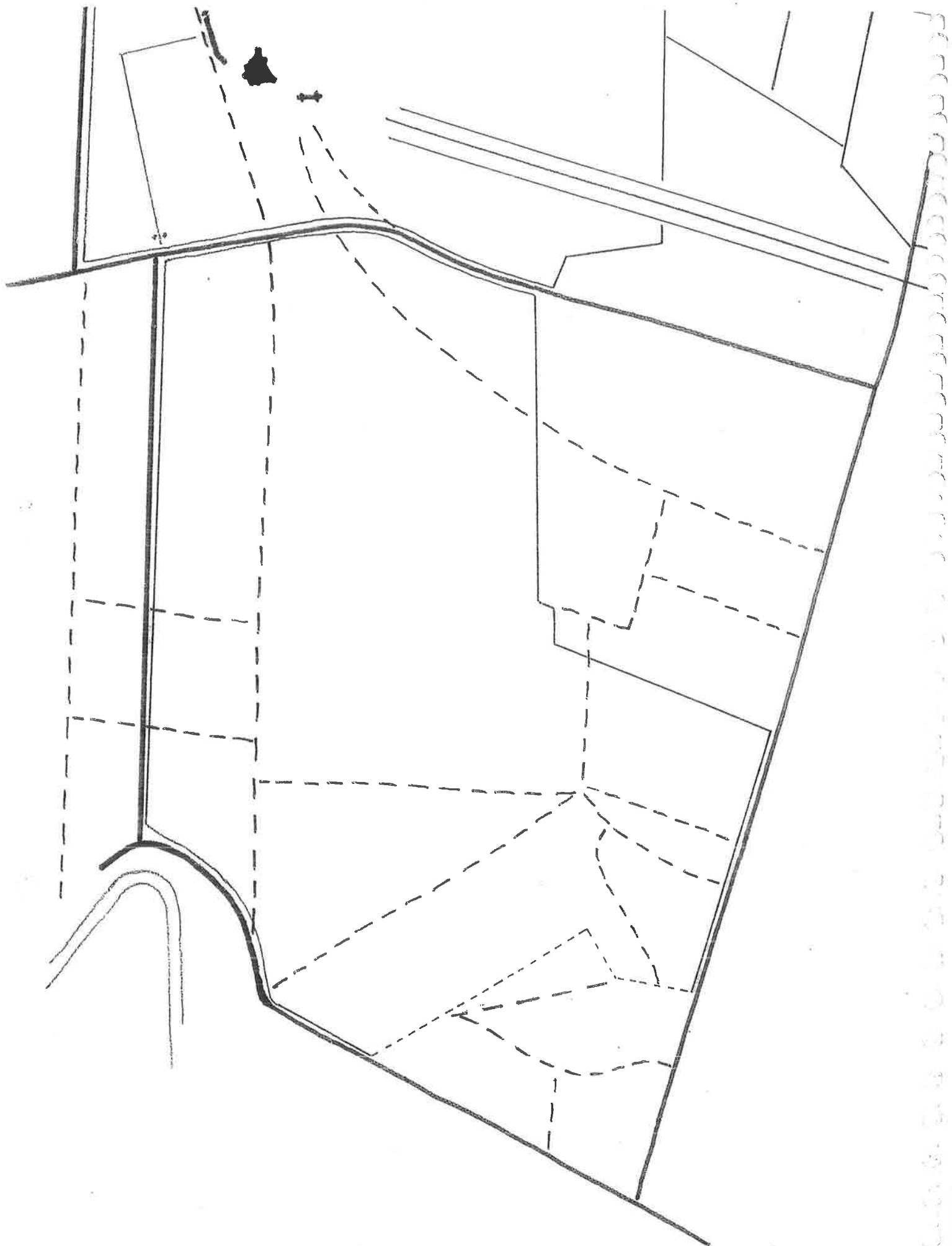
1:25000

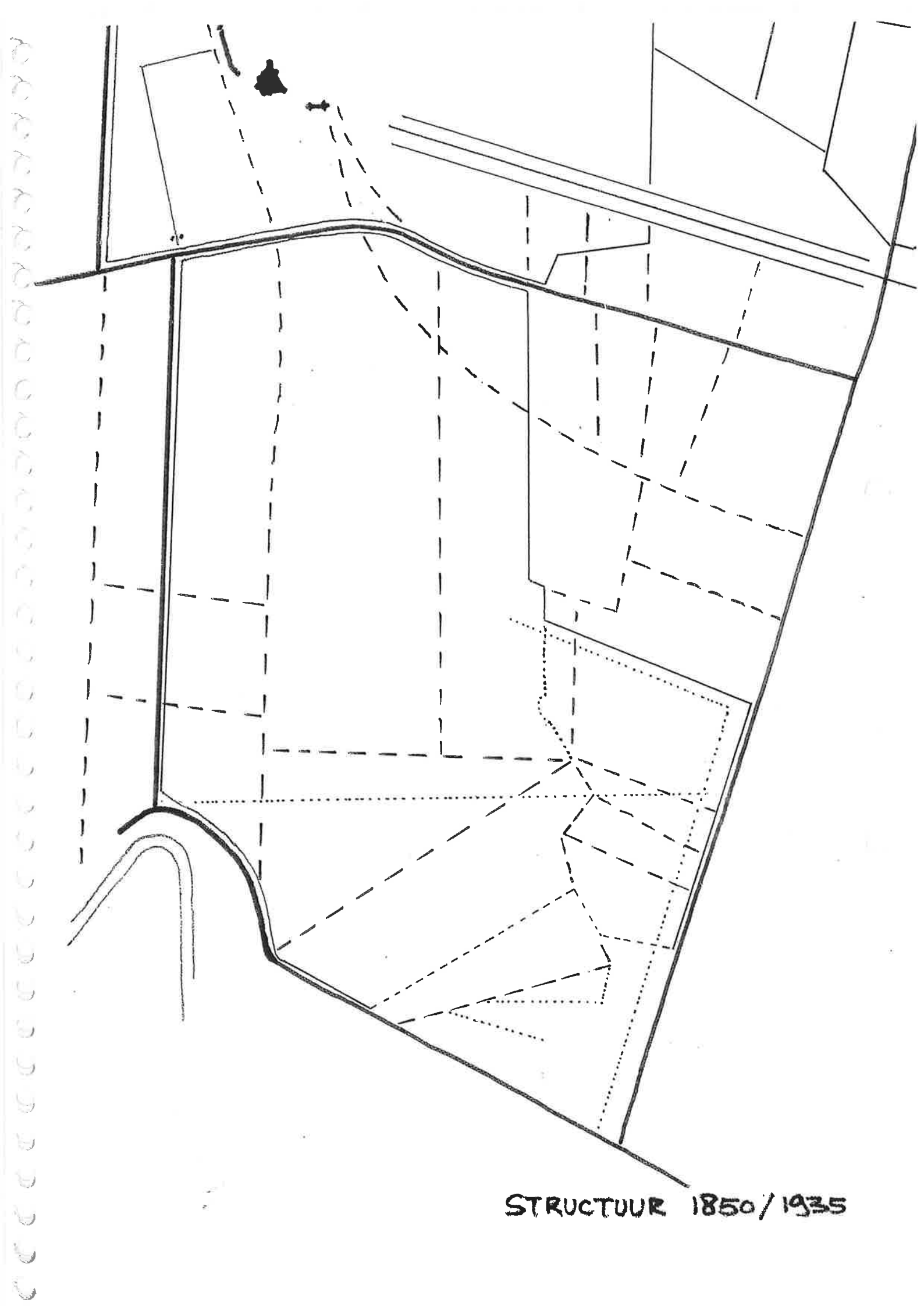
MAIN LANDSCAPE STRUCTURE 2

1849 TOPOGRAPHICAL MAP

1:25000

STRUCTUUR 1850

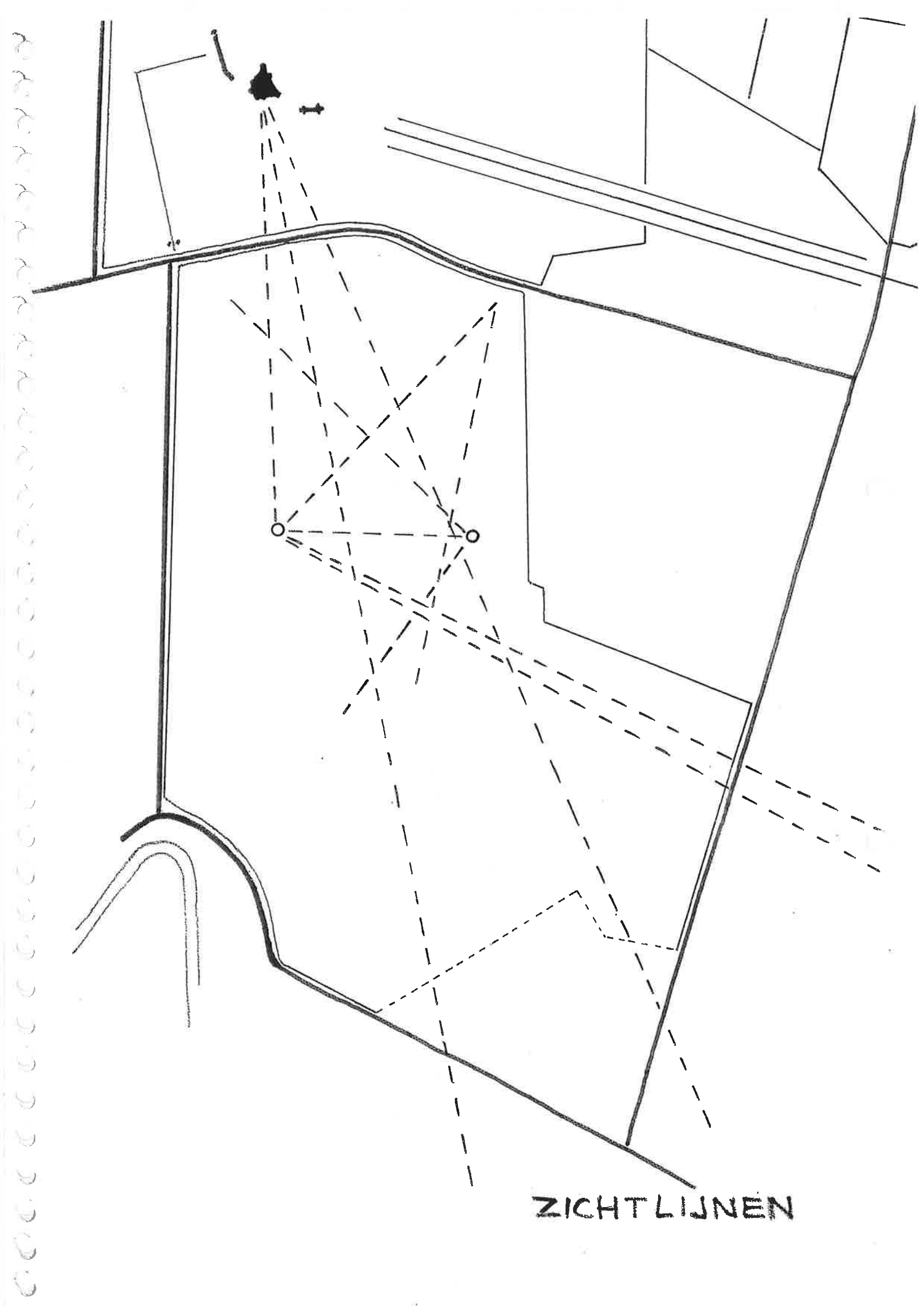
STRUCTUUR 1850/1935

ZICHTLIJNEN

Karakteristiek voor de parkaanleg rondom Kasteel De Haar is de waaier van vista's vanuit het kasteel. Dit is in het Noorderpark nog evidentier dan in het Zuiderpark maar ook hier liggen een drietal lange zichtlijnen. De eerste op de plaats van de oorspronkelijke Haarlaan die eindigt bij één van de twee uitzichtpunten in het park. Een tweede dwars door het park die niet speciaal ergens op gericht maar verdween in de open ruimte ten zuiden van het Zuiderpark en de laatste die eveneens dwars door het Zuiderpark liep en de Hamtoren als focuspunt had.

Naast deze zichtlijnen vanuit het kasteel en vanuit het park naar het kasteel toe, zijn er nog een zevental expliciet op de kaart van Copijn aangegeven. Twee daarvan zijn zichten vanaf het punt waar de wandelaar vanuit het Noorderpark over de rustieke brug over de Bochtdijk, het Zuiderpark bereikt. De vista in zuidwestelijke richting is gericht op hoger punt in het park, het westelijke formele uitzichtpunt aan de overzijde van de vijverpartij. Vanuit dit punt gaan twee vista's in de richting van de twee kerktorens van Vleuten. Ze liggen vlak tegen elkaar aan en vormen in het park eigenlijk één zichtlijn. Een derde zicht is op het oostelijke formele uitzichtpunt laag bij het water op de oostelijke oever van de grote vijver. Van hieruit lopen er weer zichtlijnen in de richting van het poortgebouw en over het centrale deel van de grote waterpartij.

In het ontwerp van Copijn zijn de zichtlijnen belangrijke elementen in de ruimtelijke opbouw van het park. Vrijwel alle belangrijke open ruimten zijn aan dit raamwerk van zichtlijnen gekoppeld. Zij vormen als het ware de ruimtelijke kapstok.

ZICHTLIJNEN

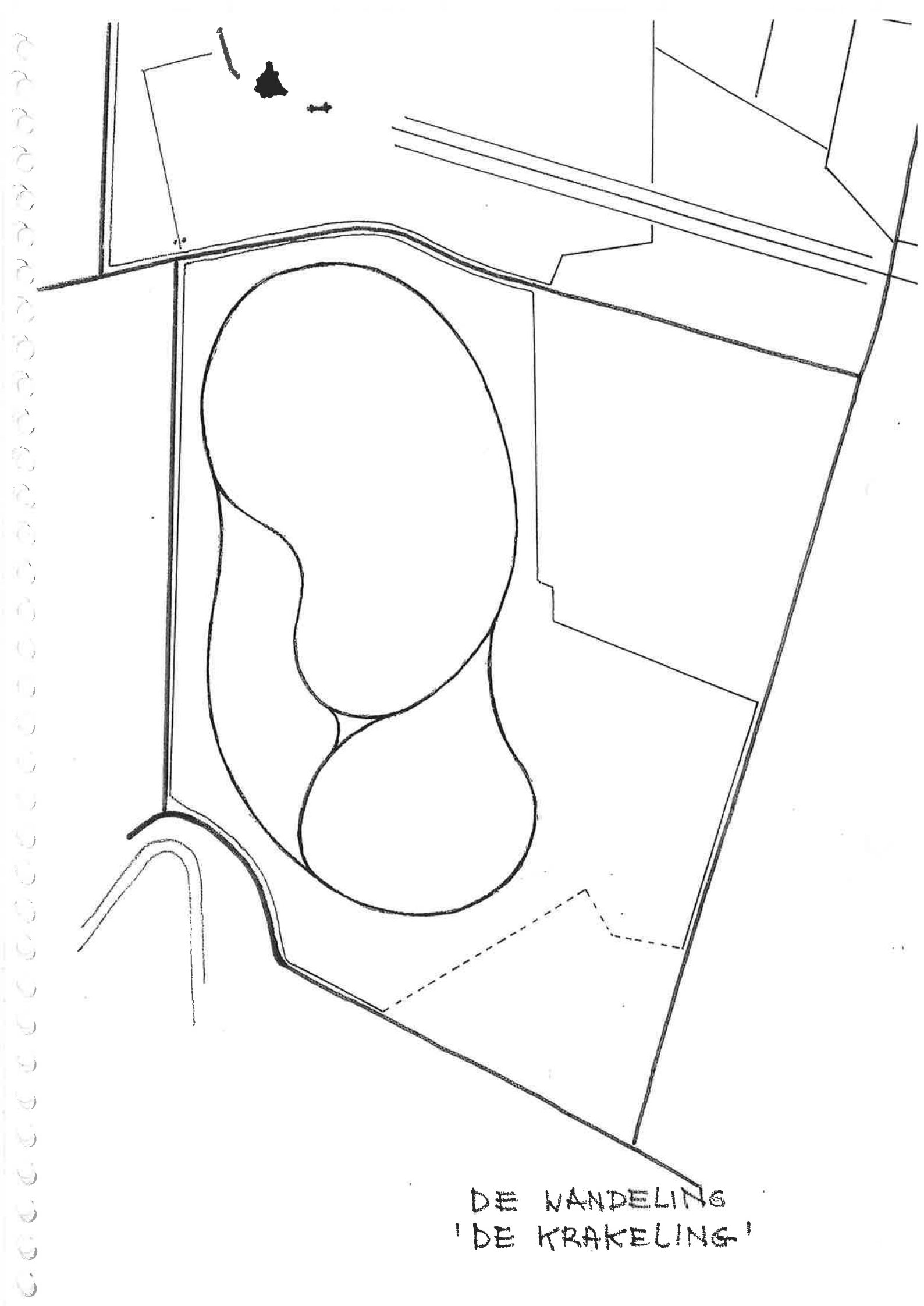
DE WANDELING

Een ander belangrijke karakteristiek van Copijns werk op De Haar is het hoofdpad in de vorm van een krakeling. Zowel in het Noorderpark als het Zuiderpark ligt een dergelijke krakeling. Het is een wandeling door het park met steeds wisselende zichten op het kasteel of andere landmarks in de omgeving via de vele vista's, op het water, de bruggen en op bijzondere beplantingsmotieven.

Dit hoofdpad is in zichzelf besloten. De noordelijke en zuidelijke krakeling zijn autonoom. Er ligt een verbinding maar die is duidelijk van secundaire aard,

De krakeling loopt vooral aan de buitenzijde van het park zodat steeds een zicht is op het centrale deel van het park en de grootte van het park ook maximaal wordt uitgebuit. Twee interne doorkoppelingen lopen enerzijds over de hoogste delen van het park en anderzijds via een brug over de centrale waterpartij.

Naast ontsluiting hebben de paden ook een belangrijke sierfunctie in een park in Engelse Landschapsstijl. Zij benadrukken het landschappelijke, de dwalende, vrije beweging en het licht golvend reliëf en voegen sierlijke licht gekleurde serpentine toe aan het zorgvuldig opgebouwde arcadische beeld.

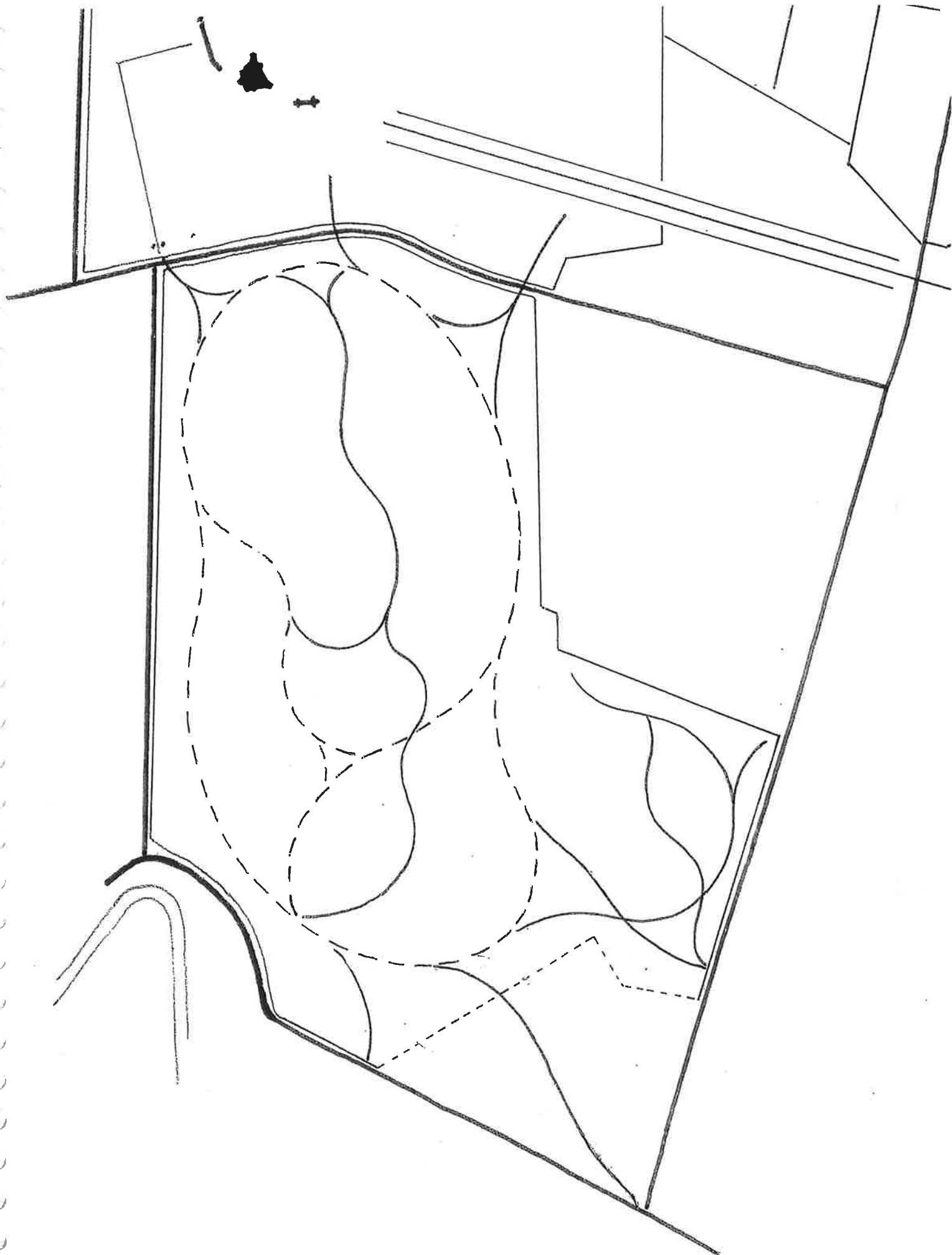

DE WANDELING
'DE KRAKELING'

VERBINDINGEN EN TOEVOEGINGEN

De krakeling, het hoofdpad, wordt aan alle zijden verbonden met de omliggende parkdelen en de omgeving. Zo lopen er verbindingen naar het Poortgebouw, naar de rustieke betonnen brug over de Bochtdijk, naar een verdwenen metalen brug over dezelfde dijk, naar een vroegere - en nu vervallen - uitgang aan de Eikslaan in het oosten en naar een eveneens vervallen uitgang naar de parkweg in het zuiden. In de jaren dertig is er door het nieuwste parkdeel een verbinding van de krakeling naar een nieuwe entree aan de Parkweg in de uiterste zuidoosthoek van het park gekomen. Daarbij zijn de twee genoemde uitgangen aan de Parkweg en de Eikenlaan komen te vervallen.

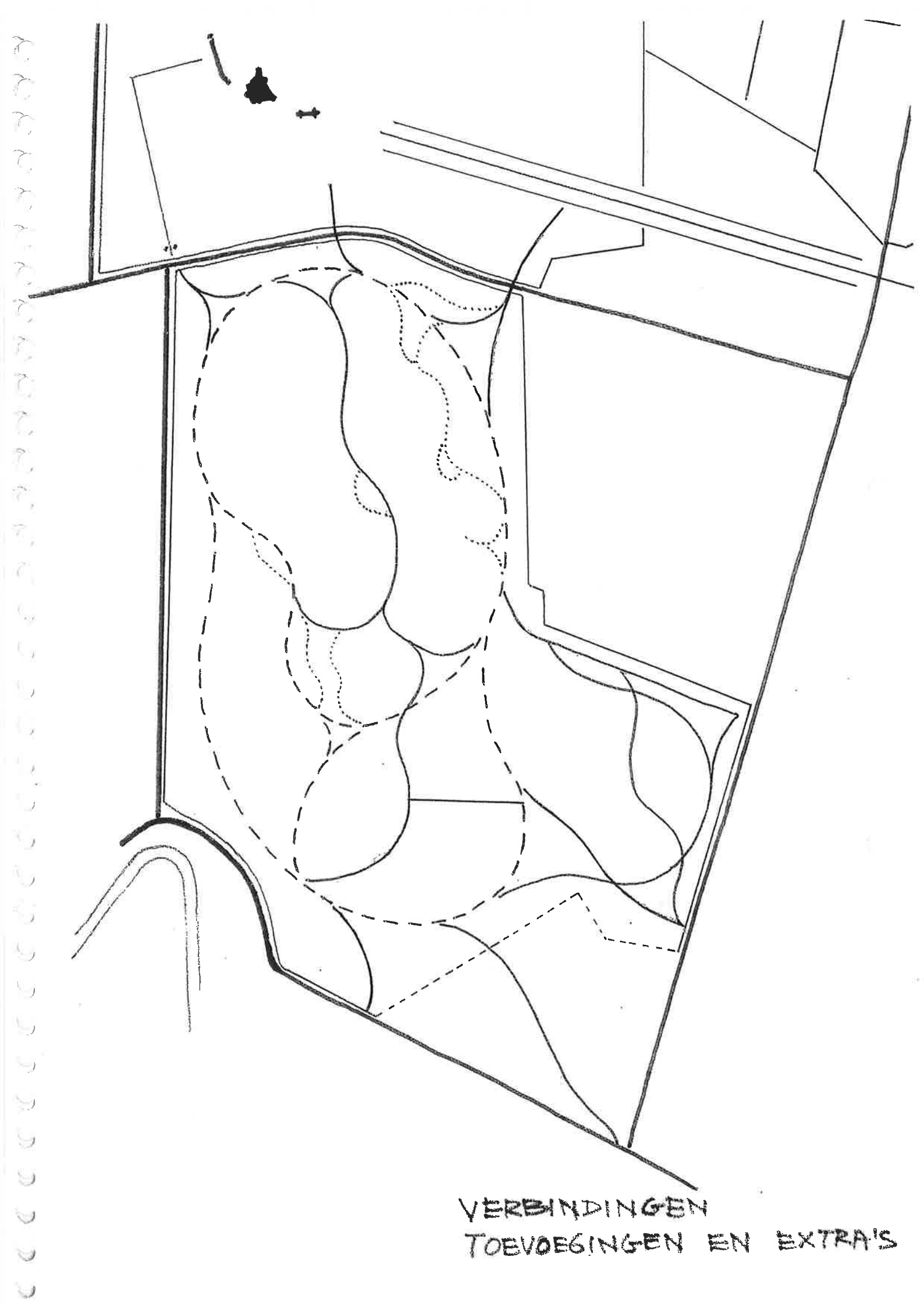
Binnen de krakeling en in het parkdeel tussen de krakeling en de Eikenlaan zijn daarnaast secundaire paden aan de aanleg toegevoegd.

VERBINDINGEN EN
TOEVOEGINGEN

EXTRA'S

- Naast de verbindingen en toevoegingen aan de krakeling zijn er nog extra paden aan het patroon van paden toegevoegd. Het zijn extra lussen of parallelle slingerpaden die direct gekoppeld zijn aan het systeem van hoofdpaden. Ze lopen over een hogere kam of langs de oever van een vooruitgestoken schiereiland in de waterpartij, dan wel naar een uitzicht punt. Het zijn echte toevoegingen aan het hoofdpatroon van paden.

VERBINDINGEN
TOEVOEGINGEN EN EXTRA'S

DE WATERSTRUCTUUR

Kenmerkend voor een parkaanleg in Engelse landschapsstijl is het royale gebruik van water in een natuurlijke ogende vorm. Een beek of rivier lijkt traag door het landschap te stromen. De vorm van de waterpartijen op De Haar is typisch voor Henry Copijn. Het water is groots van opzet maar vrij compact en klein in de vormgeving van de oevers en eilanden. De oevers zijn opgebouwd uit een snelle opeenvolging van holle en bolle vormen, waardoor een beeld ontstaat van opeenvolgende kommen.

Opvallend is dat de waterpartij in het Noorderpark en het Zuiderpark weliswaar verwant zijn in vorm maar niet met elkaar in verbinding staan. De ontwerptekening uit 1897 laat zien dat dit wel de bedoeling was maar dit plan is slechts gedeeltelijk uitgevoerd en in gewijzigde vorm. De kaart uit 1909 laat de gerealiseerde situatie zien.

Belangrijke elementen in de waterpartij in het Zuiderpark zijn het schiereiland met het formele oostelijke uitzichtpunt, drie kleine eilanden, waarvan er één verdwenen is en twee door verlanding aan het vaste land zijn komen te liggen, een groot eiland, dat eveneens verdwenen is, en vijf bruggen waarvan er nu nog twee resteren waarvan slechts één in zijn oorspronkelijke vorm.

Op een vijftal punten naderen de westelijke en oostelijke oever elkaar, aan het begin en het einde en op drie plaatsen daartussen in. Daarmee ontstaat een ritme van vier opeenvolgende grote waterkommen.

Geheel afwijkend in maat en vorm is een slingerbeekje in het zuidwestelijke deel van het Zuiderpark. Dit element lijkt op de beekjes uit een vroeg landschappelijke aanleg, maar is het niet. Het is waarschijnlijk een omgevormde sloot in een nat deel van het terrein. De beek begint in een kleine poel. In de huidige situatie resteren er nog een paar restanten van dit waterelement.

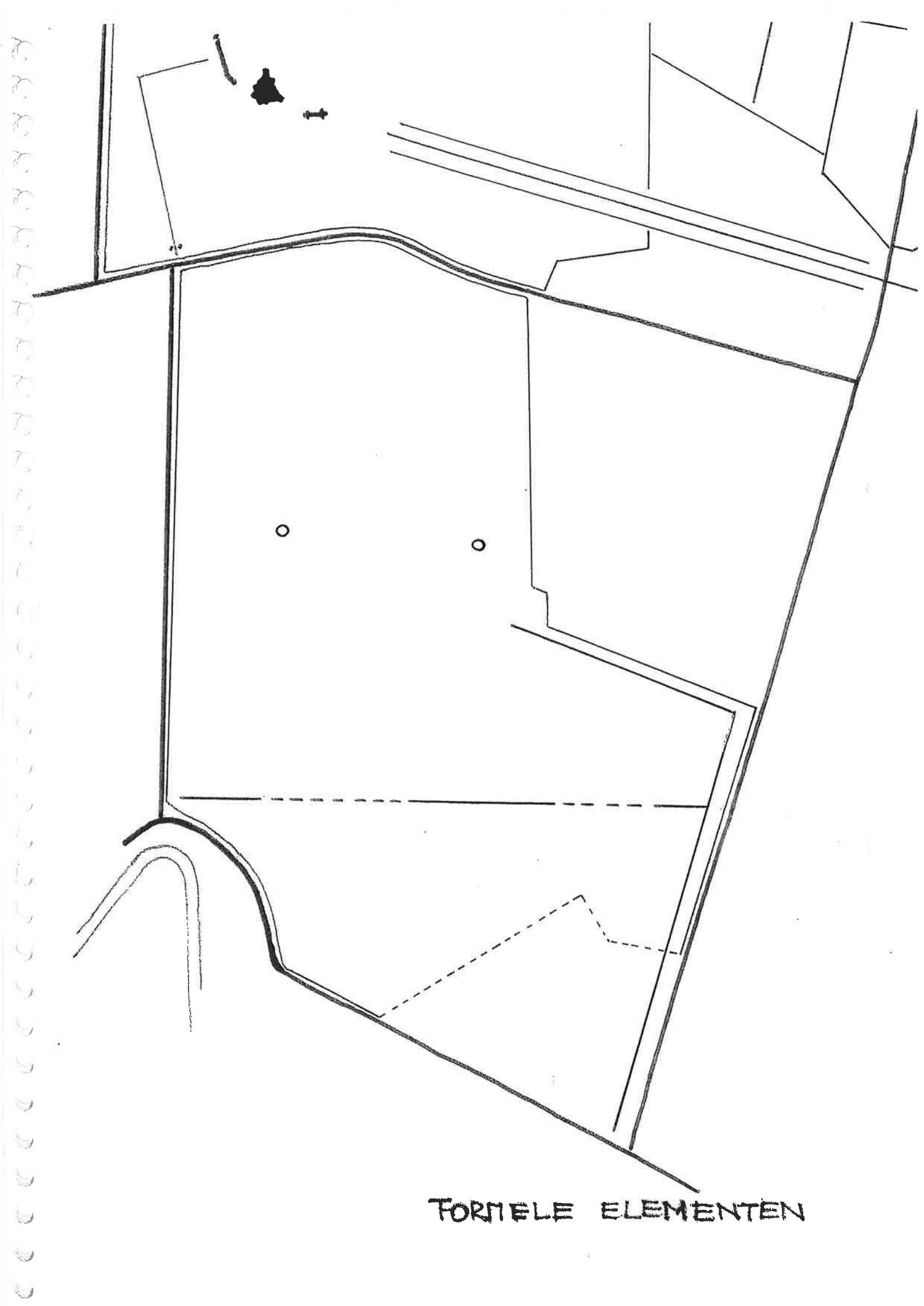
WATER STRUCTUUR

FORMELE ELEMENTEN

In dit laat negentiende eeuwse park in Engelse Landschapsstijl liggen een aantal opvallende formele elementen.

Het gaat hierbij in de eerste plaats om de twee uitzichtpunten die een belangrijke plaats innemen in het patroon van vista's. Deze twee uitzichtpunten vormen de schakels tussen de vista's vanuit het kasteel en het vergelegen zuidoostelijke deel van het Zuiderpark.

In de tweede plaats betreft het een drietal formele lanen. De eerste loopt - op een tweetal plaatsen onderbroken - dwars door het zuidoostelijke deel van het Zuiderpark. Deze laan is in het plan van Copijn wel aanwezig maar nog niet zo uitgesproken als in de jaren dertig. Deze laan wordt onderbroken door twee vista's. De andere twee lanen dateren uit de jaren dertig van de twintigste eeuw. Het zijn twee zeer karakteristieke lanen van rode beuken die parallel aan de oostgrens, de Eikslaan, en de aansluitende noordgrens lopen,

FORMELE ELEMENTEN

HOOFDSTRUCTUUR

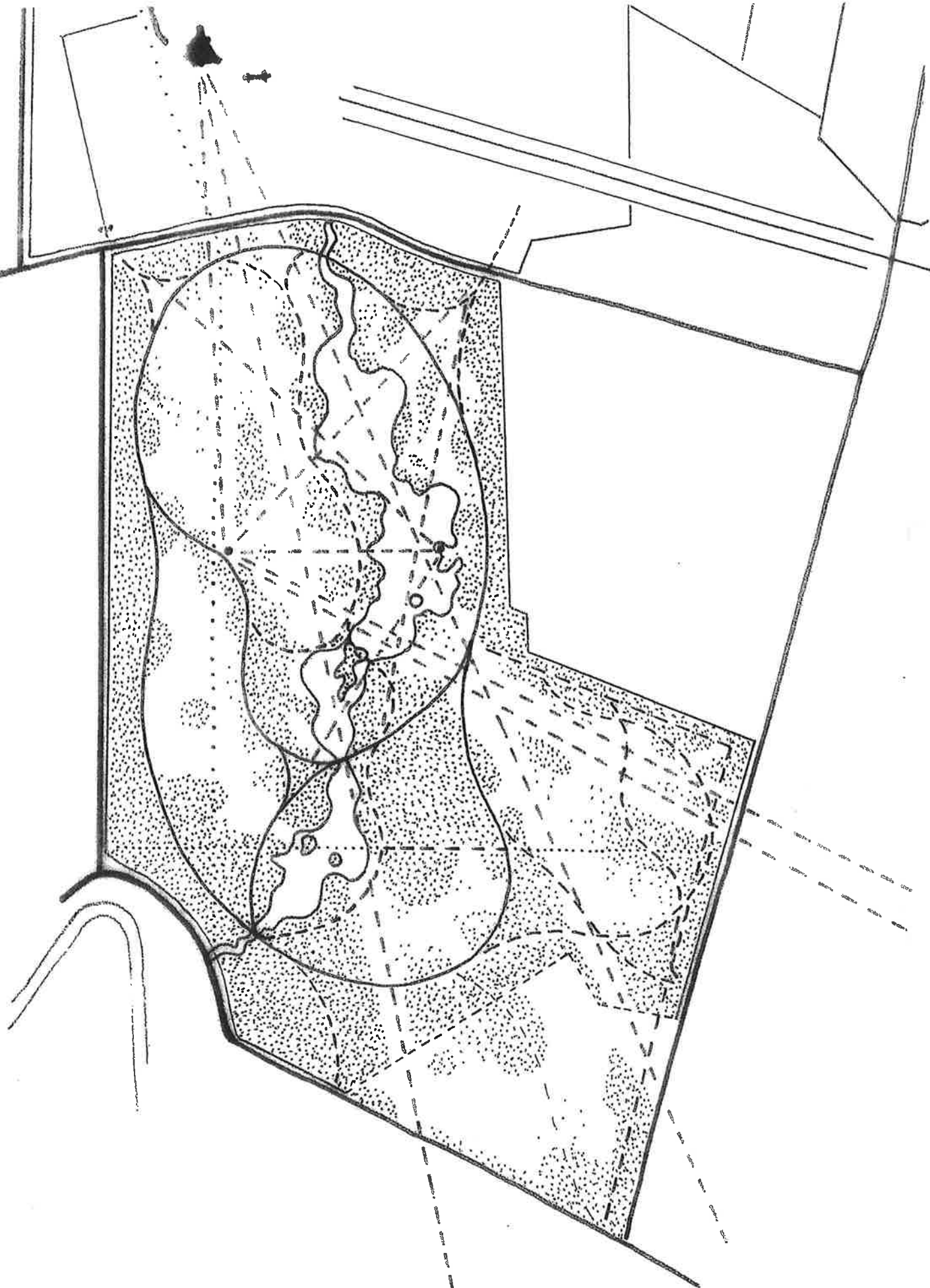
Het geheel van de zichtlijnen, de krakeling met de verbindingen en toevoegingen, de waterstructuur en de formele elementen vormt de hoofdstructuur van het Zuiderpark van kasteel De Haar. Zij vormen tezamen het skelet waaromheen het park met zijn gazons, boomgroepen, solitair en bospartijen is gedrapeerd.

De verschillende bouwstenen van deze hoofdstructuur spelen een spel met elkaar. Dan weer elkaar ondersteunend dan weer elkaar negerend. Dat spel maakt het park tot een boeiend en steeds wisselend geheel. Het is deze hoofdstructuur waar het park om draait.

MASSA EN RUIMTE

De hoofdstructuur wordt ondersteund door een patroon van open en gesloten elementen, weiden en gazons enerzijds, bospartijen en bosranden anderzijds. Het zijn vooral de structuur van zichtlijnen en vanzelfsprekend de waterstructuur die de open ruimten in het park dicteren. De open ruimten hebben daardoor een langgerekt slank karakter, uiterst geschikt dus voor de inpassing van een golfbaan.

HOOFD STRUCTUUR
MASSA EN RUIMTE

DE ESSENTIES

Essentiële elementen in de structuur van het Zuiderpark van Kasteel De Haar zijn de zichtlijnen zoals aangegeven op de tekening van Copijn uit 1909 met de daarbij behorende formele uitzichtpunten. Daarnaast is de waterstructuur met de drie kleinere eilanden van doorslaggevend belang. Het grote eiland met de daarbijbehorende bruggen is reeds lang verdwenen, waarschijnlijk al vrij snel na de aanleg, en dus minder van belang. De krakeling, het hoofdwandelpad, is eveneens een essentieel structurerend element inclusief de verbindingen met de rustieke brug over de Bochtdijk en de verbinding naar de ingang in de uiterste zuidoosthoek van het terrein. Tenslotte zijn de aanwezige drie formele lanen belangrijke bouwstenen in de architectuur van dit parkgedeelte.

Bij de inpassing van de golfbaan in het Zuiderpark zal in ieder geval deze structuur gerespecteerd moeten worden.

DE ESSENTIES

TEN SLOTTE

Deze analyse op grond van terreinverkenningen, de topografische kaart uit 1850, de ontwerptekening uit 1897, de revisietekening uit 1909 en de luchtfoto uit 1935 betreft de hoofdopbouw van het park. Niet meer maar ook niet minder. Er is niet gedetailleerd gekeken naar de vorm van de bosranden, de plaatsing van boomgroepen en solitair en niet naar de soortenopbouw. Dit dient in een later stadium bij de uitwerking van het plan voor de inpassing van de golfbaan alsnog te geschieden. Daarvoor is in de eerste plaats ook een gedetailleerde inmeting van het terrein inclusief alle monumentale bomen een vereiste.

Deze analyse is te beschouwen als de ondergrond, de basis, voor de uitwerking van een plan voor de inpassing van 14 holes van een 18 holes golfbaan, waarbij aan de structuur en de karakteristiek van dit park recht wordt gedaan. Het eens monumentale – maar nu ietwat verwaarloosde en onbegrepen - Zuiderpark bij Kasteel De Haar kan daarmee weer zijn oorspronkelijk ruimtelijke betekenis en allure terugkrijgen.

De uitbreiding van de golfbaan biedt een uitgelezen kans om een uniek en bijzonder negentiende eeuwse parkdecor weer zichtbaar en beleefbaar te maken. Een kans voor zowel de golfbaan als het Zuiderpark.

Amsterdam, 30 december 2005
Michael van Gessel, landschapsarchitect

